

Словянська одність і становище української мови в словянській родині.

В „Revue des études slaves“, новім органі, що має завданням подавати в стислій формі виклади результатів наукових дослідів в царині слов'янства, А. Мейє присвятив артикул питанню словянської одности¹⁾. Він виходить з założення, що гадані (prétendues) етнічні одності, що їх дається спостерегти в Європі, власне одності мовні, більш або менш приближні; і коли мова, скажемо, за етнографічну Литву або Польщу, то о скільки ці вирази мають сенс, під ними розуміють обшири, де тло людности вживає говірок типу литовського або польського. Такі вирази, як „раса“ в данім випадку тільки матеріалізують мовний факт, нічого не додаючи до одинокої реальности, легкої до спостереження, реальности мовної. Слов'янами звать ті народи, що вживають слов'янських говірок.

Найчастіше одність мовна буває в тім разі, коли нації відчувають свою одність. Вони для себе творять спільний мовний цивілізації. Так, над польськими говірками кладеться мовний писаний, що маючі традицію з XIV віку, править за орган польської нації і є видимим знаком і могутнім знаряддям національної одности. Так само понад говірками литовськими підноситься спільний литовський мовний, що уконстатувався тільки в XIX віці, але вже причинився до того, щоб дати людві, що вживає литовських говірок, почуття формування окремої нації. Всякі інші одності мовні вповні відчувають тільки лінгвісти, і мають вони обмежену реальну вартість (efficacité).

Що до слов'янської одности, то хоч би як її відчували люди слов'янської мови і хоч би як вона була тісна з лінгвістичного погляду, вона мало має активної сили, і реальна її вартість слаба. В чому ж криється причина цього контрасту? Добре заховання одности слов'янської Мейє бачить у двох фактах. Перше, в тім, що слов'яне розійшлися з собою розмірно пізно; одність слов'янська ще тривала в VIII віці нашої ери; це знати з того, що імення *Карл* Карла Великого запозичено в різних слов'янських мовах в розумі „король“ в такий спосіб, що дифтонг *ag* (*og* в слов'янським) має там нормальне трактування *og* перед шестівкою, таке, яким воно показується для спільно-слов'янських слів в кожнім діалекті: рус. король, серб. краљ, польськ. król. Певна інновація цього роду підкладає, що людності слов'янського мовного заховали певну мовну одність в епоху Карла Великого. І справді, слов'янський мовний перших перекладачів в IX віці, не вважаючи на характерні діалектичні відміни, ще о тоді тільки близький до типу спільно-слов'янського, ще беручи до уваги ці діалектичні відмінності, видимі і легко оцінені, цей мовний править лінгвістам за вигідний субститут спільно-слов'янського мовного, ще не зафіксованого на письмі. Інші слов'янські мовні, що маємо від XI або XII віків, подають пізніший стан розвитку і диференціації, але вони так по-

¹⁾ De l'unité slave (Revue des études slaves, t. 1, 7—14).

дібні до себе, що знати, що одність словянська існувала небагато віки перед датою перших пам'яток.

Друге, у словянських народів язикова еволюція відбувалась повільно, хоч як спільно-словянський язик відійшов від індо-європейського, але жаден індо-європейський язик не заховав в IX віці нашої ери такого архаїчного типу, такого близького до типу старого індо-європейського язика. В цілому, як говірки балтійські й словянські, і пізніші інновації в різних діалектах відбувалися паралельно. Багато рис, що є у всіх словянських язиках або зразу в багатьох, завдячують не захованню спільно-словянських звичаїв, а паралелізму, що є вислідом одности вихідної точки й удержанням того самого типу. І справді, хто вміє одної словянської граматики, той легко навчається другій. У всіх словянських язиках є спільне тло вимови, граматики і поточної словні.

Ті умови, що спричинилися до удержання лінгвістичної словянської одности, разом з тим мали наслідком брак реальної вартости цієї одности.

Тої пізньої дати, коли розбилася словянська одність, словянська нація, що цей язик був її органом, мала запізнену цивілізацію, і народності словянські стали входити в стичність з греко-римською цивілізацією, при тій одній підпали під вплив грецький, другі—латинський. Таким чином цивілізація спричинилася не до об'єднання словянських говірок, а до їх роз'єднання.

Як порівняти, каже Мейє, словянські язики з нео-латинськими, то (опріч румунського), їх становище абсолютно супротивне. Постать слів, що творять тло звичайної словні, дуже в нео-латинських розрізняється, але словня на вираз абстрактних ідей, запозичена з латинського, помітно тотожна, і освічена людина, що вміє одного романського язика і до того студіювала латинський, легко читає на інших романських язиках. І двоє люду романського язика тим краще порозуміються, чим вони культурніші і предмет їх розмови загальніший. Навпаки, двоє люду словянського язика порозуміються тим краще, чим предмет їх розмови найщоденніший, бо середники виразу цивілізації і мислі найбільше відрізняють оден словянський язик від другого, і розходження їх ученої словні не устає рости.

Цей цікавий артикул Мейє дав привід сербському ученому проф. Беличеві в арт. „О прасловенском језику“ (Slavia, 1923, I.) торкнути теж цього питання епохи прасловянської одности. Белич не погоджується з А. Мейє, що ця епоха ще тривала в IX віці; на його думку, коли вже словянські язики розійшлися, то в їх окремій житті, як уже були розвинулися їх характерні риси, усе ще довжилися тотожні або дуже подібні процеси з тими, що відбулися в прасловянським язику, але це не свідчить тривання самої прасловянської епохи. Приймаючи чужі слова, словянські язики міняли в них звукові групи подібно до зміни тих груп, що одержали з прасловянського; так серби переробили Martinus, Scardona на Мрата, Скрадин, руси varingr на варяг і т. ин. Опріч того, в пам'ятках з другої половини IX віку знати, що старословянський язик відрізнявся від прасловянського в групах -ор-, -ол-, -ър-, -ъл-, на місці прасл. д' т' вже були жд, шт, і важко припустити, що всі ці з'явища розвинулися в I половині IX віку, і що перед тим їх не було. Цей добу не то що одности прасловянської, а й одности самого старо-болгарського язика вже не існувало, і на гадку Белича, цю одність треба відсунути перед-початок VII віку, а одність сербо-хорвато-словинську він кладе добу перед їх переходом на Балканський півострів. Далі Белич каже Мейє, що він язик прасловянський удає, як де-що абстрактне і абсолютне, тим часом як в нім могли бути діалекти, що не відповідають нішому поділові словянства на три групи. Мейє має рації ості

оскільки говорить за дальший тяг в пізніші епохи розвитку певних рис, що почався в прасловянським; можна б говорити за прасловянську епоху певної риси, але нічим не оправдано те переносити на цілокупність язикових рис прасловянського язика, на тривання певної язикової одности прасловян до такого пізнього часу.

На це Мейє відповів, що в істоті ріжниці в його поглядах і Белича нема: само від себе розуміється, що за доби Карла Великого слов'яни вже диференціювалися і почасти дуже відокремилися від себе, але почуття одности всіх словянських племен ще не зникло, і розвій фонетичний та морфологічний був у великій часті паралельний, напр. розвілення слабих ерів і далі відбувалося, і т. ин.

Справді, погляди, і Мейє, і Белича, знаходять погодження в формулюванні кн. Н. Трубецкого (*Revue des études slaves*, II, 217—18), що термін „прасловянський“ він розуміє як перший період в еволюції спільно-словянського язика, коли цей останній ще був діалектом язика індо-європейського. В цей період зміни здебільшого були спільними з певними і. е. діалектами, тільки ці зміни в своїй купності ніде не повторюються, тому характеризують спільно-словянський язик, як окремий діалект.

Другий період — період індивідуальної незалежності, коли спільно-словянський язик вже не переживає спільних з іншими язиками змін, але ще нема в нім виразних діалектів.

Третій період — період діалектичної диференціяції, коли визначені діалектичні групи утворилися в середині спільно-словянського язика: одні зміни цього періоду ширяться на весь словянський обшир, другі не переступають межі певних діалектів. Цей період можна б поділити на двоє: в першій частині діалектичні зміни не такі численні, як зміни спільні всім діалектам, в другій навпаки.

Кінчається епоха спільно-словянського язика, на думку Трубецкого, тоді, коли ріжні словянські язики втрачують здібність брати участь всі разом в спільних змінах; такою датою він вважає X—XII вік нашої ери, коли зайшов упад слабих ерів у всіх словянських язиках майже в тожних умовах.

І справді, найбільша фонетична диференціяція в словянських язиках датується досить пізньою добою, коли в більшості діалектів почали зникати носівки, зникати і перетворюватися ери, що ми датуємо IX—XII віком, а перед тим подібність між ними була остільки близька, що почуття язикової одности ще було живе, це ми бачимо з слів літописця, де він говорить, що „Словѣнескъ языкъ и рускый одинъ, от Варягъ бо прозваша ся Русью, а первѣе бѣша Словѣне“ Ип. л. 116.

Звичайно, це твердження не виключає свідомости діалектичної ріжнотності, що доби X—XI віку була вже досить значна, але не така велика, щоб усі слов'яни не могли легко порозумітися з собою.

Не можна не згодитися і з думкою проф. Белича, що так званий прасловянський язик не був щось абсолютно єдине, може таким він ніколи не був; можливо, що не оден його діалект передісторичної доби згинув для нас без сліду. Навіть виходячи з становища А. Мейє, ми, гадаю, не можемо з лінгвістичного погляду говорити за словянську націю, коли ми формуєм чинником нації вважаємо говір, що стався язиком цивілізації певного політичного угруповання, що підноситься над тою групою говірок, що становить це угруповання і цементує його в національну цілість, язик адміністрації, торговельних, політичних і інших публічних стосунків. Як не слушна річ також уживати в науковій термінології терміну *діалект* (наріччя) в двох ріжних площях: синхронічної означення говіркових груп, що об'єднуються одним язиком цивілізації,

цей час, і діяхронічно, прикладаючи його до сучасних словянських мов ніби діалектів пра- або спільно-славянського мови, що не існує. Щоб не змішувати двох точок зору, синхронічної і діяхронічної, ми можемо говорити за сучасні словянські мови як за *похідники* прасловянського мови або праславянської групи мов. Власне з цього погляду слушніше говорити за прасловянський мовний обшар, за прасловянську добу певних мовних з'явищ і ніколи не спускати з ока, що реального підкладу сучасних словянських мов ми не знаємо, і що так званій прасловянський мови це ніщо іншого, як наше збудування, науковий препарат, що об'єднує тільки купність спільних словянських рис, (що ми віднаходимо дорогою зіставлення поодиноких словянських мов в їх найдавніших пам'ятках),—рис часто різної передісторичної доби, що нам тільки *видаються* на одній площі, препарат, нам потрібний тільки як вихідна точка в розгляданні пізньої мовної еволюції.

Маючи таку вихідну точку, не потребуємо вже творити мовних мітив в постаті праруського, прарівденнословянського і пражітнословянського мови, бо з наукового погляду такі фікції не тільки не потрібні, ба навіть шкідливі; не вносячи нічого в розуміння мовних з'явищ, вони творять тільки фальшиві генеалогії і підірають певні політичні аспірації. І справедливо каже Мейєр, викладаючи погляди А. Шахматова ¹⁾, що його гіпотеза на період окремого життя східних словян між періодом спільно-словянським і періодом поділу „руських“ мов—не очевидна: „треба б було спочатку розважити, в якій мірі руські інновації можуть підноситися до діалектичних поділів, що датуються з епохи спільнословянської“; „не треба забувати, з другого боку, що говірки того самого походження дають часто паралельні розитки: тотожна інновація, спільна кільком мовам того самого походження не підноситься кінечне до старого періоду спільності, хоч би як вона була невиразна“. Значить, одности національної, що слушно Шахматов базує не на спільним політичним і досить пізнім імені Русь, а на кількох фонетичних прикметах, спільних усім „руським“ мовам, незалежно від політичної одности, могло й не бути. Під час Київської держави, що під себе підгорнула східно-словянські і несловянські племена міг утворитися спільний державний мови; він був утворений на тлі церковно-словянського мови, як пізніше постав такий спільний національний мови білорусько-український. Але мови національні мають свою окрему історію і еволюцію, часто незалежно від еволюції мови загалу: для провансальців поки що національним мовом французький, але це не підстава зводити провансальський мови на прафранцузький, хоч в інтересах політичних, а не наукових, можливість цього не виключена; для кельтів Уельса національним мовом англійський.

Авже ж не всі мови в родині словянській в однаковій до себе близькості: діалекти чи говірки тих народів, що коли-небудь були близькими сусідами і при тім мали тісніші взаємини торговельні, політичні та релігійні або ті, що хоч і відлягали далше від себе, але мали де-які аналогічні мовні тенденції, розвивали більше спільних рис, ніж ті, що в таких взаєминах не були або мали інші мовні тенденції та підлягали чужомовним впливам. Таким чином ступінь близькості мов означається в сучасному кількостю спільних рис, що об'єднують (інтегрують) ті мови в звуках, формах, складні та словні; близькість їх в минулому, в найдавнішій епохи їх життя, себ-то близькість генетична, означається також певною кількостю спільних мовних тенденцій, що споводували однакову або близько подібну мовну еволюцію, хоч може й неодноразово.

¹⁾ Les vues de Sachmatov sur la constitution de la nation russe et des dialectes russes (ib. 188—197).

Найважливішим психо-фізіологічним чинником в еволюції языка уважається звичайно звуковий його розвій, через те його й береться за підставу діалектичної класифікації і означення язовикових взаємин. Одже звертаючись до української мови, спробуймо, виходячи з принципу паралелізма певних язовикових тенденцій, означити в найгрубших рисах її становище в словянській родині, з огляду на її фонетичну еволюцію:

Прасл. сполучення *kg, gv; tl, dl; pj, bj, vj, mj* в укр. дали відповідно *цв, зв; л; пл, бл, вл, мл*, напр.: *цвіт* з **kvěť*, *звізда* з **gvězda*; *плів* з **pletŭ*, *молити* з **modlitŭ*; *куплю, люблю* з **kupŭję, lubŭję* *земля* з **zemŭja*.

Ці з'явища спільні західній і південній групі словянських язовиків і розвинулися в добі передісторичній.

Прасл. *t' і d'* (з і. е. *tj, dj*), дали в укр. *ч і дж*, звідки пізніше *ж*: *свіча* з *svět'a*, *межа (меджа)* з **med'a*.

Це з'явище спільне в укр. з в.-рус., б.-рус. і почасти (*t' > č*) з словинськ. і хорвадськ. (кайкавськ.) діалектом сербського.

Прасл. *g* перейшло в велярний спірант і далі в гортанковий. Це явище принаймні в першій його стадії передісторичне і спільне б.-руськ., чеськ. і словацькому (властиве воно в першій стадії також південно в.-руському).

Прасл. м'яке *ć* заховалося в укр. у всіх позиціях, опріч положення перед *e* і *i*: *отець, печериця, руці*.

Всі шелестівки, що були в прасловянськiм напівпалатальними і палатальними, перед *e* (з прасл. *e* і *ь*) і *i* ствердли: *небо, пень, нива*. Це з'явище в укр. переведено систематичніше, як аналогічне в чеськiм і словацькiм та в болгарськiм, сербськiм і словинськiм, і певно початок його також передісторичної доби (див. цікаву розправу Н. Дурново: „К истории звуков русского языка. II. Старославянские смягч. согл. в Арханг. евангелии. (Slavia, 1922).

Прасл. губні ствердли у всіх положеннях: *голуб, кров, м'ясо, п'ять*. Почався цей процес певно вже в XI віці. Це саме ми спостерігаємо і в чеськiм, словацькiм та сербськiм.

Прасл. мідні *ѣ і њ* між XI і XII віком переходять в відповідні *o* і *e* сон з **zъpъ, день* з **dъpъ*. Це з'явище спільне з в.-рус., б.-рус., болгарськiм, словацькiм, гор. лужицьк. і почасти (що до *ь*) з польськiм, лужицькiм, чеськiм і словацькiм. А перед *j* вони перейшли в *i* (первісно *i* і *ы*): *пий, мий, рийу, добрий, синий* (форма *синій* пізніша по аналогії з іншими відмінками) з **рѣj, *пѣj, *гѣję, *dobъjъ, *sŭnъjъ*; ця риса спільна з усіма словянськiми язовиками опріч в.-руського (пей, мой, рою, доброй, синей).

Прасл. *ѣt, ѣt*, (перед тверд. шелест.) перейшло в *ov* (*ou*): *довг, вовк, повний* з **dъlъgъ, *vъlkъ, *rъlpъ*; аналогічно до цього *л-в* (*y*) в дав, носив, сидів, був і т. ин. Почасти ту саму еволюцію бачимо в словинськiм і аналогічну в сербськiм.

На місці прасл. *rv, rv, lv, lv* в відкритім складі між шелестівками маємо *ри, ли*: *кривавий* з **krъvavъ-jъ*, *гриміти* з **grъmetŭ*, *глитати* з **glъtatŭ*. Ця риса спільна з б.-руською мовою.

Прасл. дифтонги *or, ol, і er, el* в середині слова перед шелестівкою розвинулися в *oro, olo, ere*; *борода* з **borda*, *колода* з **kolda*, *берег* з **berd*, *молоко* з **melko*. Ця риса розвинулася певно в IX віці і обіймає укр., б.-рус. і в.руську мову.

Прасл. дифтонги *or, ol* на початку слова пересмикнулися в *ro lo*: *росту (ріст), локоть*. Те саме з'явище в в.-рус., б.-рус., польськ., словацьк., чеськ. і лужицькiм.

Праслов. *e* на початку слова лябіалізувалося в *o*: *озеро* з **ezero*. Ця риса спільна з б.-рус. і в.-руською мовою. В відкритім складі ненаголо-

шене *e* заховується і діалектично має нахил до підвищення артикуляції, себ-то переходить в *i*: нимá, силó, бирѹ. В замкненім складі *o* перейшло в *i*: нiс з **nesi*ъ. Прасл. *o* в замкненім складі перейшло в *i*: нiс з **posъ*. Обидві ці риси в остаточнім результаті властиві тільки укр. мові, але зміна *o* в такій позиції в інший звук (напр. *y*) властива почасти польському, лужицькому, чеському і словацькому, а *e* через ступінь *o* переходить в *y* тільки в польській мові (miód, wieszczó). Ці з'явища розвинулися протягом XII—XIV віків. *O* в відкритім ненаголошенім складі також має тенденцію діалектично до підвищення артикуляції, себ-то до переходу в *y*: вуго^{нь}, кужух.

Прасл. *ы* і *и* спалися в однім відкритім *и*. Це з'явище аналогічне з сербською, словинською, чеською і словацькою мовами, але відмінне від інших, де різниця між цими двома звуковими категоріями заховується: син з **synъ*, синій з **sinijъ*.

Назвукові *v* і *y*, *u* і *ŷ* взаємно міняться: убігти і вбігти, учити і вчити; ити і йти. Ця риса спільна з білоруським, і певно передісторична, бо датується найдавнішими пам'ятками.

Прасл. носове *ǫ* перейшло в *y*: дуб з *dǫbъ*. Ця риса спільна з б.-рус., в.-рус., словацьк., чеськ. і лужицьким.

Прасл. носове *ę* через ступінь *ǫ* перейшло в 'а. Ця риса спільна почасти з чеськ., словацьк. і гор. лужицьким.

Прасл. *ě* перейшло *i*. Риса спільна почасти з сербською мовою (ікавшина).

Всі зазначені з'явища можна для наочности подати схематично в такій таблиці:

Укр.	Блр.	Влр.	Словац.	Чеськ.	Серб.	Словин.	Блг.	Луж.	Польськ.
1. <i>kǫ, gǫ</i> > цв, зв	1	1	—	—	1	1	1	—	—
2. <i>tl, dl</i> > л	1	1	—	—	1	1	1	—	—
3. <i>p, b, v, m + j</i> > п, б, в + л	1	1	—	—	1	1	(1)	—	—
4. <i>t'</i> > ч	1	1	—	—	(1)	1	—	—	—
5. <i>d'</i> > дж > ж	1	1	—	—	—	—	—	—	—
6. <i>g</i> > г	1	(1)*	1	1	—	—	—	(1 гл.)	—
7. <i>c'</i> > ц'	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8. Ств. шел. перед <i>e, и</i>	—	—	1	1	1	1	1	—	—
9. Ств. губних	—	—	1	1	1	—	—	—	—
10. <i>ъ</i> > о	1	1	1	—	—	—	1	(1 гл.)	—
11. <i>ь</i> > ё	1	1	1	1	—	—	1	1	1
12. <i>ъ, ь</i> > и (пер. <i>j</i>)	1	—	1	1	1	1	1	1	1
13. <i>ъl, ьl</i> > ов	—	—	—	—	(1)	1	—	(1 гл.)	—
14. <i>гъ, гь, лъ, ль</i> > ри, ли	1	—	—	—	—	—	—	—	—
15. <i>og, ol, eg, el</i> > оро, оло ере	1	1	—	—	—	—	—	—	—
16. <i>og, ol</i> (в назв.) ро, ло	1	1	(1)	1	—	—	—	1	1
17. <i>e</i> (в назв.) > о	1	1	—	—	—	—	—	—	—
18. <i>e, o</i> ненагол. = <i>e, o</i>	—	—	1	1	1	—	1	1	1
19. <i>e</i> в закр. скл. > <i>i</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	(1)
20. <i>o</i> в закр. скл. > <i>i</i>	—	—	(1)	(1)	—	—	—	(1)	(1)
21. <i>y, i</i> > и	—	—	1	1	1	1	—	—	—
22. <i>i</i> > <i>й, ѣ</i> > <i>i, в</i> > <i>y, u</i> > в (на поч. сл.)	1	—	—	—	—	—	—	—	—
23. <i>ę</i> > у	1	1	1	1	—	—	—	1	—
24. <i>ę</i> > а (півн. 'е)	1	1	1	1	—	—	—	(1 гл.)	—
25. <i>ě</i> > <i>i</i>	—	—	—	—	(1)	—	—	—	—
	16	12(13)	10(12)	10(11)	8(11)	8	7(8)	5(10)	5(6)

*) В дужках з'явища близькі (однакової тенденції), а не тотожні, і діалектичні.

Одже кинувши оком на вислід нашої таблиці, ми побачимо, що українська мова на лічбу спільних фонетичних процесів найближче стоїть до б.-руської далі до в.-руської, словацької, чеської і горішньо-лужицької, потім того вже до сербської, словинської та болгарської, і найдалі до польської та долішно-лужицької. Цими спільними процесами і означається її становище в словянській родині.

Коли прийняти схему генетичного розвитку языка, що пропонує кн. Н. Трубецкой, яко загально-значну, а вона б тільки в таким разі мала наукову силу, і звязати її з гіпотезою спільно-руського языка, то ми б повинні в еволюції цього языка також розрізняти три періоди: пра-руський, що спливаєтьсся з III періодом языка спільно-словянського, в яким спільно-руський язык є ще тільки діалект, і більшість його змін мали б бути спільними і иншим діалектам. Сюди б нам треба віднести всі інновації спільні в.-руському, б.-руському та українському з де-якими иншими діалектами. До другого періоду — його самостійне життя без переживання спільних з'явищ з иншими словянськими діалектами; розвій з'явищ спільних тільки їм тром (повноголосся, *дж (ж) з д'*. і ин.), і диференціяцію говіркову. До третього періоду — утворення діалектів в середині спільно-руського языка, при чім де-які зміни в цім періоді мали б поширитися на весь руський языковий обшир, а инші не переходити межі певних діалектів спільно-руського языка.

Та не важко побачити, що еволюція українського языка йшла иншою дорогою і годі її вяснити, виходячи з гіпотези спільно-руського языка: на це не дозволяють спільні у нього зміни з иншими, не східно-словянськими, языками, зміни, що їх, згідно з зазначеною схемою, бути б не повинно, і що могли постати в нім, тільки як в колишнім діалекті спільно-словянського языка.
